عوسمانییەکان و مێژوویەک لە تاوان و بێڕەوشتییان ... رەزا شوان

گەر بە مێژووی دەوڵەتی عوسمانی ئیمپریالیزم و بە مێژووی سوپای دڕندەی تورکیادا بچینەوە، ئەو راستییەمان بۆ دەردەکەوێت، کە دەوڵەتی عوسمانی لە دروستبوونییەوە تا رووخاندنی، لەسەر بنەمای کوشتن و سەربڕین و خوێنڕشتنی بێتاوانان و داگیرکردن و سووتاندن و وێرانکردن و دزی و تاڵانیکردن و دەسترێژی و لاقەکردنی کچان و ژنان و بڵاوکردنەوەی ترس و تۆقاندن و بە دەربەدەرکردن و بە راگواستنەوەی زۆرەملێی خەڵکی رەسەنی ئەو شار و وڵات و شوێنانەی کە داگیریان دەکردن، دروست بوونە.

دەوڵەتی عوسمانی یەکەمین دەوڵەتی تیرۆریستییە لە جیهاندا. داعشی تیرۆریستیش کە لە لایەن تورکیا و قەتەرەوە دروست کرا، درێژەیان بە هەمان بەدڕەوشتی و بە کردەوە قێزەوەن و تاوانەکانی دەوڵەتی عوسمانی دەدا.. خوێنڕشتن و سەربڕین و دەسترێژی و بێڕەوشتی و دزی و تاڵانیکردن و بڵاوکردنەوەی ترس و تۆقاندن لەوانەوە فێربوون.

دروشمی عوسمانییەکان ئەمە بوو (بسووتێنە، تاڵانکە، وێرانکە، رابوێرە، بکوژە) هەر شار و وڵاتێکیان داگیربکردایە، بە چاوشکاندنی خەڵکییەکەی و بڵاوکردنەوەی ترس و تۆقاندان، بە هەزاران کەسی سڤیل و بێتاوانیان دەکوشت، تەنانەت دەستیان لە منداڵانی نەو لانکیش نەدەپاراست. دەسترێژیان دەکردە سەر کچان و ژنان، ئینجا ئەو وڵاتانەیان تاڵان دەکردن و وێرانیان دەکردن.. سووکایەتییان بە خەڵکەکەی دەکرد و بە چاوێکی زۆر سووکیشەوە لێیان دەڕوانین. بەشێکی زۆریشیان بە زۆرداری دەربەدەر دەکردن.

ئەم بەدڕەوشتی و بێڕەوشتی و نامەردی و تاوانە قێزەوەنانە تا ئەمڕۆش سوپای دڕندە و رەگەزپەرست و خوێنڕێژی تورکیا درێژەی پێدەدەن.. چونکە ئەو خەسڵەتە تاوانانە و کارە قێزەوەنانە بوونە بە بەشێک لە کەلتووری بەگەنیان و بە بەشێک لە ئایدۆلۆژیای رەگەزپەرستی و دەمارگیرییان.. تۆرانییەکان تا ئەمڕۆش جگە لە تورک دان بە بوونی هیچ نەتەوەیەکی تردا نانێن و بە شایەنی ماف و ژیان و مانیان نازانن.. بە داخەوە کە نەوەکانی ئەمڕۆشیان بە هەمان ئایدیا و کولتووری بەگەن گەش و پەروەردە دەکەن. ئەمەش بەیارێکی فۆرمی کەماڵە ئەتاتورکی رەگەزپەرستی گوێبەگەڵە بوو، کە لە ساڵەی

(١٩٢٣) دا، کۆماری تورکیای فاشستی ڕاگەیاندا، ئەو بڕیارە ڕەگەزپەرستییەشی دەرکرد، کە لە تورکیادا، جگە لە تورک هیچ نەتەوەیەکی تر بوونیان نییە، سەرکردە یەک لە دوای یەکەکانی تورکیا، تا دەگاتە ئەردۆگانی ڕەگەزپەرستیش، لەسەر هەمان ئەو ئایدییە بۆگەنە ڕەگەزپەرستییەی ئەتاتورک ڕۆیشتوون و دەڵێن و جگە لە تورک دان بە هیچ نەتەوەیەکی تردا نەناون و نانێن.. دەیانەوێت نەتەوەکانی تر ژینوساید بکەن یان لە بۆتەی نەتەوەی تورکدا بیان توێننەوە.. بە هێنانەدیی ئەم نیازە گڵاوەیان
کۆمەڵکوژیان لە ئەرمەنییەکان و لە ئێمەی کورد و لە یۆنانییەکان و لە ئاشوورییەکان کردن. هەوڵی تیرۆرکردنی زمان و کولتوور و داب و نەریت و بەهاکانی ئەم گەلانەیان دا و دەدەن.. ئەمڕۆش درێژە بە هەمان سیاسەت و ئایدیای ڕەگەزپەرستی دەدەن.
بە داخیشەوە کە نەوەکانیشیان، بە ڕەگەزپەرستی و توندڕەوی و دەمارگیری کوێرانە و بە ڕقی ڕەش و بە دژایەتی کردنی نەتەوەکانی تر، بە تایبەتیش دژایەتیکردنی نەتەوەی کورد گەش و پەروەردەیان دەکەن و ڕایان دەهێنن.
سەرتاپای مێژووی دەوڵەتی عوسمانی، مێژوویەکی بۆگەنە پڕە لە خوێنڕشتن و کوشتن و وێرانکردن و تاڵانیکرن و بێڕەوشتی و دەستدرێژی و نامەردی و تاوانی قێزەوەنن. ماوەی حوکمڕانی عوسمانییەکان، پەڕەیەکی ڕەش و قێزەوەن و شەرمەزاری تا هەتایە بە تەوێڵی عوسمانییەکان و بە تورکیای میراتگریانەوە، لە ئەتاتورکی ڕەگەزپەرستی گۆڕ بە گۆڕیشەوە تا دەگاتە ئەردۆگانی سیکۆپاتییەوە.. ئەوەی کە پێی دەڵێن مرۆڤایەتی و ڕەوشت و بەزەیی، لای عوسمانییەکان و لای سوپای تورکیادا بوونیان نەبووە و نین.
باسکردن لە کوشتن و لە تاوان و لە کارە قێزەوەنەکانی دەوڵەتی عوسمانی کە بەرانبەر بە گەلانی، ئەرمەنی و یۆنانی و عەرەب و کورد و ڕۆم و ئاشوورییەکان ئەنجامیان داون، هێندە زۆرن، باسکردن لەیان بە دەیان پەرتووکیش کۆتاییان نایەت.. گەرچی تا ئێستا، چەندین پەرتووک لە بارەی تاوانەکانیانەوە دەرچوون، بەڵام هێشتا زۆر کەمن.
ئەمە لەم نووسینەماندا، بە کورتی و بە چڕی، وەکو نموونە، ئاماژە بە هێندە لە تاوان و کارە بێڕەوشتی و قێزەوەنەکانی سوڵتان و پاشا و سوپای دڕندەی تورکیا دەدەین:
لە کۆشکەکانی سوڵتانەکانی عوسمانیدا، لە ئیستانبوڵ، پڕبوون لە کەنیزەی جوان و لە خزمەتکار و لە کۆیلە.. رابواردنی سوڵتانەکان لەگەڵ کەنیزەکاندا، کارێکی قێزەوەنی بە ئاشکرا بوو، باو و بڵاوبوو لە نێویاندا. لە کۆشکی سوڵتانەکاندا گەورە

فەرمانبەرێک هەبوو بە ناوی (ئاغای خەساندن) كە لە دوای سوڵتانەوە، پێگە و پایەی سێیەمی هەبوو. ئاغای خەساندن، بەرپرس بوو لە خەساندنی هەموو پیاوە خزمەتكارەكانی نێو كۆشكی سوڵتانی.. ئەمەش تاوانێكی سێكسی بوو دەرهەق بە كەسانێكی بێتاوان و بێدەرەتان.
خاتوو (مای دی تووروک) خێزانی خدێوی میسر، عەباس حیلمی دووەم، لە بیرەوەرییەكانیدا دەگێڕێتەوە و دەڵێت:" لە كۆشكی سوڵتانەكاندا، دەستدرێژیكردن و لاقەكردنی كەنیزەكان بە بێ شەرم و بە ئاشكرا ئەنجام دەدران، كەنیزەكان كە دووگیان دەبوون دەبوایە منداڵەكانیان لەباربببردنایە" بە جیاكردنەوەی ژنانی سوڵتانەكانیش لە كەنیزەكان، دەبوایە كەنیزەكان باڵا پۆشیان (بە عەبایەكی ڕەش) یان بپۆشیایە.

ئەو شازادە ئەرمەنییە، گەلێ شتی تری بەدڕەوشتی لەبارەی سوڵتانەكانی عوسمانییەكان دەگێڕێتەوە، كە لە نێو كۆشكی سوڵتانیدا روویان داون، بۆ نموونە دەگێڕێتەوە و دەڵێت: "سوڵتان ئیبراهیمی یەكەم، لەگەڵ وەزیرەكانیدا زۆر جار گەشتی ناو شاریان دەكرد، ڕۆژێكیان لەگەڵ پاسەوانەكانیدا، گەشتێكی نیو شار دەكات، چاوی بە ژنێكی قەڵەوی جوان دەكەوێت و پێی سەرسام دەبێت، كە دەگەڕێنەوە بۆ كۆشك، بە پاسەوانەكانی دەڵێت، بە زووترین كات ئەو ژنە قەڵەوە بدۆزنەوە و بۆمی بهێنن. پاسەوانەكانی دوای گەڕانێكی زۆر دەیدۆزنەوە و دەیهێنن بۆ كۆشك. سوڵتان لە خۆی نزیكی دەكاتەوە، ئەمەش دەبێتە هۆی ئیرەیی بردنی ژنەكانی سوڵتان. سوڵتان ئێوارە خوانێك ڕێكدەخات و بانگی ژنەكانیشی دەكات.. لە كاتی نانخواردندا، بە پاسەوانەكانی دەڵێت: هەموو ژنەكانم بەرن و لە ناویان بدەن و نەیان بینمەوە، ئەم ژنە قەڵەوە بەسە و مەستی ئارەزووەكانم دەكات"
لە ساڵی (١٩١٤ــ١٩٢٢) كە سوپای عوسمانی، لە ئیستانبوڵ و لە ئەزمیر و لە چەند شارێكی تر و لە یۆناندا، دەستیان بە كۆمەڵكوژی و سەربڕینی كریستیانە یۆنانییەكان كرد، لە پێشا بە تەواوی تاڵانیان كردن، زیاتر لە (٧٥٠) هەزار پیاو و ژن و منداڵیان لە كوشتن، لاقەی كچان و ژنیان كردن، بەشێكی زۆر لە كچان و ژنانی یۆنانی، مردنیان پێ باشتر بوو، لەوەی كە سوپای عوسمانی دەستدرێژیان بۆ بكەن، خۆیان فڕێدایە نێو دەریاوە، یا لەسەر گرد و چیا بەرزەكانەوە خۆیان هەڵدایە خوارەوە و خۆیان كوشت، تا ئەمڕۆش شاخێكی بەرز لە (ئەسینا) ی پایتەختی یۆناندا، وەكو بیرەوەرییەكی ڕەش و قێزەوەن بۆ بەدڕەوشتییەكانی سوپای عوسمانییەكان، سەردانی

ئەم شاخە دەکەن، کە بە سەدان کچان و ژنانی یۆنانی خۆیان لەم شاخەوە هەڵدایە خوارەوە و خۆیان کوشت. بۆچی عوسمانییەکان یۆنانییەکانیان کۆمەڵکوژی کردن؟ یەکەم لەبەر ئەوەی کە تورک نەبوون و یۆنانی بوون و خەڵکی ڕەسەنی ئەو وڵاتە بوون، دووەمیش لەبەر ئەوەی کە موسڵمان نەبوون و کریستیان بوون.. عوسمانییەکان بەوەشەوە نەوەستان، چەندین شوێنی پیرۆزی ئاینی و کولتووری و مێژووی یۆنانییەکان هەبوون، لە دوای دزین و تاڵانکردنی شتومەکەکانیان، هەر هەموویانیان رووخاندن.. تەنانەت مزگەوتی ئەستای (سوڵتان ئەحمەد) لە ئیستانبوڵ، لە پێشا کڵێسایەکی یۆنانییەکان بوو، رمانیان و ئەو مزگەوتەیان لە شوێنی دروستکرد. عوسمانییەکان، پێشتریش زنجیرە تاوانی دڕندانەی تریان لە دژی یۆنانییەکان ئەنجامدان و بە هەزاران کەسی سقیلیان لێیان کوشت.

لە ساڵی (١٥١٦) دا، لە ڕۆژئاوای کوردستان بە تایبەتیش لە شاری (حەلەب) دا، زیاتر لە (٩٠) هەزار پیاویان کوشتن و سەربڕین، دەستدرێژیان کردە سەر ژنانیش.. بازاڕ و سامانیشیان دزین و تاڵانیان کردن.. بە زۆریش قوربانییەکان لە (عەلەوییەکان) بوون، کە کوردن، ئەم کۆمەڵکوژییەی حەلەب بە (سەربڕینی گەرد) ەکە ناودەبرێت، چونکە سوپای دڕندەی عوسمانی سەری سەربڕاوەکانیان کۆکردەوە و لەسەریەک کۆڵەکیان کردن، شێوەی گردێکیان لێ پێکهێنان.. ئەمەش بە چاوشکاندن و ترس و تۆقاندنی خەڵکییەکە بوو.

هەر لە ساڵی (١٥١٦) دا، سوپای عوسمانی، لە شاری (قاهیرە) ی پایتەختی میسردا، زیاتر لە (١٠) پیاو و ژن و منداڵیان کوشت و دەستدرێژیان بە سەر کچان و ژنان کرد.

دکتۆر (جمال الغیطاني) میسری، باس لە داگیرکردنی میسر لە لایەن عوسمانییەکانەوە دەکات و دەڵێت:"ژیانی مرۆڤ هیچ نرخێکی نەبوو، سوپای ئینکشاری عوسمانی، هەر ساتێک هەر کەسێکیان بویستایە دەیان کوشت، هەر ئافرەتێکیان بویستایە دەیان برد و بە ئاشکرا لاقەیان دەکرد، تەنانەت گەر لە نێو مزگەوتیش بوایە”

لە ساڵی (١٨٤٢) دا، کە عوسمانییەکان شاری (کەربەلا) یان لە عێراقیان داگیرکرد، زیاتر لە (١٠) هەزار ژن و پیاویان لە کەربەلا کوشت و لاقەی کچان و ژنانیان کردن.

لە ساڵی (١٩١٥) دا، (فەخری پاشا) شاری (مەدینە) ی سعوودیەی کردە مۆڵگایەکی سەربازی عوسمانی و (مزگەوتی پێغەمبەر) یشیان کردە بارەگایەکی سەربازی، دوای ئەوەی کە چی کەل وپەل و شتی بەنرخ و بەڵگەنامەی مێژوویی تێدابوو، تاڵانیان کردن. دەستدرێژیشیان کردە

سەر کچان و ژنانیان. بە زەرەملەش بەشێکی زۆری خەڵکی شاری مەدینەیان راگواستەوە و لە شار دەریانیان کردن.
لە ساڵی (٢٠١٨) دا، لە سعوودییەدا، فیلمێکی دیکۆمێنتارییان لە بارەی تاوانەکانی دەوڵەتی عوسمانی کە دەرهەق بە عەرەبەکانی ناوچەی حیجاز ئەنجامیان دان.
لە (٢٤ی/ ئەپریل /١٩١٥) دا شاڵاوە گەورەکەی ژینوسایدکردنی ئەرمەنییەکان دەستی پێکرد، کە تا ئەمڕۆش بە گەورەترین تاوانی کۆمەڵکوژی مرۆڤ لە جیهاندا دادەنرێ. پێشتریش زنجیرەیەک تاوانی تریان بەرانبەر بە ئەرمەنییەکان ئەنجام دابوون. عوسمانییە ڕەگەزپەرستەکان، کۆمەڵێک بوختان و تاوانی بێ بنەمایان بە ئەرمەنییەکانە هەڵبەست کە خەڵکی ڕەسەنی ناوچەکە بوون بە ناپاکی و بە (تاوانی جوداخوازی) کە گەورەترین تاوان بوو بە لای عوسمانییەکانەوە، ئەرمەنییەکانیان تاوانبار کردن، بە (کافریش) ناویان بردن، بەڵام ئەم تاوانانە لە ڕاستییەوە زۆر دووربوون و مەهانەیان پێگرتن.. هەموو تاوانەکیان ئەوە بوو، کە تورک نەبوون و ئەرمەنی بوون، لە تورک ڕۆشنبیرتر و شارستانی تر و زاناتر بوون.. لە پێشا چ ڕۆشنبیر و نووسەر و ئەدیب و زانای ئەرمەنییەکان هەبوون هەموویان گرتن.. سەریانیان بڕین یا لە سێدارەیان دان یا رادەیەکی زۆری (مەرفین) یان دەکردە گیانیانەوە و ژەهراویان دەکردن، دەمردن. دواتر لەشکرەکی تایبەتیان بە ناوی (تیپەکانی حەمیدی) یەوە پێکهێنا، کە بە تایبەتی ئەرکی کوشتن و سەربڕین و لە سێدارەدان و دەستدرێژی و بە زۆر راگواستنەوەی ئەرمەنییەکانیان پێسپێرا بوو.
ئەم کۆمەڵکوژی و ڕەشەکوژییەی ئەرمەنییەکان لە لایەن عوسمانییەکانەوە، بە چەند ناوێک ناودەبرێت وەکو: (دۆزەخی ئەرمەنییەکان) و (تاوانی گەورە) و (قەسبخانەی ئەرمەنییەکان).. کە (ملیۆن و نیوێک) ئەرمەنییان بە دڕندەترین و نامەردترین شێوە، کوشت.. سوپای بەدڕەوشت و نامەردی عوسمانییەکان، بە بەرچاوی مێرد و باوک و کوڕ و براوە، دەستدرێژیان دەکردە سەر کچان و ژنانی ئەرمەنی و لاقەیان دەکردن، تانەت لاقەی کچانی تەمەن نۆ ساڵانیشیان دەکرد.. دواتر رووتیانیان دەکردنەوە و هەڵیانیان دەواسین و لە سێدارەیان دەدان، یا بە شمشێر سەریان دەپەڕاندن.. لە دوایشدا هەموو پیاوەکان و کوڕەکانیان دەکوشتن. بەشێکیشیان لە برسان و لە سەرما ڕەقبوونەوە و مردن.. ژمارەیەکی کەمیان بە ڕەزالەت دەربازبوون و ڕوویان لە ڕۆژئاوای کوردستان و لە باشووری کوردستان کرد.. ئێمە مامان لە گەڕەکی ئەلماس، لە شاری کەرکووک بوو، چەند ماڵەکی ئەرمەنی لە گەڕەکەکەماندا بوون. کە لە شاڵاوەکانی تورکیا

ڕزگاریان ببوو و گەیشتبوونە کەرکووک.. دواتر هەندێک لەو خێزانانە خۆیان گەیاندە ئەرمینیا.

تراژیدیای ئەرمەنییەکان پەڕەیەکی قێزەوەن و شەرمەزارییە بۆ نەوەچەوانی تورکیاوە کە هەرگیز لەیان نابێتەوە.. هەموو ساڵێک لە ساڵڕۆژی (تراژیدیای ئەرمەنییەکان) دا، بە ملیۆنان تف و نەفرەت لە تورکیای خوێنمێژ و ڕەگەزپەرست و داگیرکەر دەکرێت.. ئەم تاوانە بێوەنانە هەر لە تورک دەوەشێنەوە.
سوپای عوسمانییەکان لە نیوان ساڵانی (١٩١٥ ـ ١٩١٨) دا، زیاتر لە (نیو ملیۆن) سریان و کلدان و ئاشوریشیان بە دڕندەترین شێوە کوشت.. ماڵ و سامانیشیان بە تاڵان بردن و گوندەکانیشیان وێرانکردن، بە زۆرەملێش لە خاکی خۆیاندا دەربەدەریان کردن و بەشێکی زۆریان کۆچیان پێکردن.

عوسمانییە نامەرد و بێڕەوشتەکان، شێوازێکی کوشتنی قێزەوەنیان داهێنا، بە تایبەتیش لە دژی عەرەبە یەخسیرەکان بەکاریان دەهێنا، کە بریتی بوو لە تەبەینی تەنها (خازوخ) یا (قازوخ) خازوخ بریتی بوو لە دارێکی درێژ، کە سەرەکیا زۆر تیژ دەکرد، ئەم سەرە تیژەیان دەبڕییە کۆمی ئەو یەخسیرەوە، بۆ ئەوەی بۆ ئەشکەنجە و ئازارێکی زۆر و بە سووکایەتییەوە بیکوژن.. بە مەکوتەکیش لە سەرەکەی تری خازوخەکەیان دەدا، ماوەی چەند کاتژمێرێکی دەخایاند، بۆ ئەوەی زیاتر ئازاری ئەو کەسە بدەن و بە ڕەزالەت بیکوژن، تا لە دەمییەوە یا لە سەر شانییەوە نووکە تیژەکەی خازووخەکە دەهاتە دەرەوە.. ئینجا خازوخەکەیان لە زەوی دەچەقاند.. بەم شێوە بێڕەوشتی و نامەردییەی دوور لە هەست و بەزەیی ئەو کەسە

بێتاوانانەیان دەکوشت. جەلادە ئەنجامدەرەکانی ئەم تاوانانە لە لایەن سوڵتانەوە خەڵات دەکران.
لە دوای هەرەسهێنانی شۆڕشەکەی (شێخ سەعیدی پیران) و هەڵگیرساندنی شۆڕشی (ئاگری) لە باکووری کوردستاندا، تورکیا ئۆپەراسیۆنێکی گەورەی سەربازی لە دژی کورد دەست پێکرد و تەڕ وشکیان پێکەوە دەسووتاند و دەستیان لە ژن و منداڵی کوردی ناو لانکیش نەدەپاراست.. چەندین کۆمەڵکوژی و ڕەشەکوژیان لە کورد کرد.. چەندین بێڕەوشتیان بەرانبەر بە کورد کرد، وەکو پێشتر وتمان، کە بەدڕەوشتی و بێڕەوشتی بەشێکە لە خەسڵەت و لە کولتووری بەگەنیان.

دەگێڕنەوە کە ئەفسەرێکی تورک بە کۆمەڵێک سەربازی تورکەوە، دەچنە گوندێکی نزیک شاری (وان) گوندی (گەرماوا ئەدمان) لە باکووری کوردستان.. ئەفسەرەکە بانگی کوێخای گوندەکە دەکات و پێی دەڵێت:" دەبێ هەر ئێستا لەگەڵ کوڕەکەتدا بچن بۆ شار و (خواردنەوە ـ ئارەق) بۆ ئەم سەربازانە بهێنن" کوێخاش دەڵێت:" باشە ئێستا یەکێک دەنێرم بۆیان بهێنێت" بەڵام ئەفسەرەکە رازی نابێت و پێی دەڵێت:" هەر دەبێت خۆت و کوڕەکەت بچن" دیارە لەم پێداگرتنەی، بەهانەی پێگرتووە و نیازێکی ناپاکی و خراپی هەبووە، کوێخا ناچار دەبێت کە خۆی کوڕەکەی بچن بۆ شار تا خواردنەوەیان بۆ بهێنن. هەتا ئەڕۆن و دێنەوە، ئەفسەرەکە و سەربازەکانی بە زۆر دەستدرێژی دەکەنە سەر ژنی کوێخا و چەند ژنێکی تری گوندەکە و لاقەیان دەکەن. کاتێ کە کوێخا و کوڕەکەی بەرەو گوندەکەیان دەگەڕێنەوە، ژنەکەی دەچێت و هانای بۆ دەبات و پێی دەڵێت:" ئەمانە بە زۆر لاقەی ئەمەیان کرد" کوێخاش قسە ناکات، لە کاتی میوانداری و خواردنەوەکەدا، بە هاوکاری پیاوانی گوندەکە، ئەو ئەفسەرە نامەردە و هەموو سەربازە بێڕەوشتەکانی دەکوژن. دوایی پەیوەندی بە شۆڕشگێڕانی شۆڕشی (ئاگری) یەوە دەکەن و دەڕۆن.
پاش بڵاوبوونەوەی ئەم هەواڵە و گەیشتنی بە دەوڵەتی تورک، ئەتاتورکی گەڕە بەگەڕەی خوێنڕێژ، فەرمان دەدات کە کۆمەڵکوژی کورد لەو ناوچەیەدا بکەن کە سەربازەکانیان کوشتوون.. بۆ ئەم مەبەستەش هێزێکی سەربازی زەبەلاح بە قورسترین و تازەترین چەکی کوشندەوە، دەنێرێت و ئۆپەراسیۆنێکی چەند مانگی ئەنجام دەدەن و لە چەند لایەکەوە، پەلاماری (دۆڵی زیلان) دەدەن.. زیاتر لە (١٨٠) گوندیان وێران کرد و هەموو خەڵکەکەیان کوشت کە نزیکەی (٤٧) هەزار کورد بوون.. کچان و ژنانێکی زۆری کورد، لەسەر بان یا لەسەر لووتکە شاخەکانەوە خۆیان هەڵدانە خوارەوە و خۆیان کوشتن، مردنیان پێ باشتر بوو لەوەی سوپای بێڕەوشتی تورکیا دەستدرێژیان

بە بکەن.
مەخابین کە کۆمەڵێک جاش و خۆفرۆشی کورد، ببوون کڵاوسووری پێش لەشکر و بە ڕابەر و بە چاوساغی سوپای تورکیا.. ڕێژەیەکی زۆر ناپاکیان هەبوو لە سەرکوتکردنی شۆڕشی ئاگری و لە لەشکرکێشی سوپای تورکیا بۆ سەر گوندەکان و وێرانکردنیان. زیاتر لە هەشت هەزار گوندیان لە باکووری کوردستان تاڵان کرد و وێرانیان کردن.

هەر لە (دۆڵی زیلان) دا بە سەدان خێزانی هەڵهاتووی کوردمان کەوتنە کەمینی سوپای تورکیا و شەهیدبوون، ژمارەی تێکڕای کوژراوەکان لەو دەڤەرەدا نزیکەی (٦٠) هەزار پیاو و ژن و منداڵی کورد بوون.. لەو کاتەوە دۆڵی زیلان بە (دۆڵی خوێن) ناودەبرێت. لە ئێستادا، فیلمێکی دیکۆمێنتاری بە کوردی بەرهەمهێنراوە بە ناوی (دۆڵی خوێن) کە لە بەرهەمهێنانی (سعادە ئێڵغنێ) یە.

لە شکستپێهێنانی شۆڕشەکەی (سەید ڕەزای دەرسیم)، لە ساڵی (١٩٣٦ـ ١٩٣٧) سوپای تورکیای ڕەگەزپەرست، بە تۆپ و بەردومانی فڕۆکەی جەنگی، کۆمەڵکوژی و ڕەشەکوژییەکی تریان لە گەلی کوردمان کرد. کە بە (قەسابخانەی دەریسیم) ناودەبرێت. زیاتر لە (٩٠) هەزار پیاو و ژن و منداڵی بێتاوانی کوردیان کوشت.. بە هەزاران دۆنم دار و دارستانیان سوتاند، بە سەدان گوندی کوردیان تاڵانکرد و وێرانیان کردن.. بەڵام تورکیا تەنها دانی بە کوشتنی (٣٠) هەزار کوردا لە دەرسیم دا نا.
شۆڕشی ئاراراتیش یا (شۆڕشی ئاگری داغ) لە ساڵی (١٩٢٧ ـ ١٩٣٠) لە باکووری کوردستاندا، کە لە لایەن ژەنەراڵ (ئیحسان نوری پاشا) ەوە سەرکردایەتی دەکرا، کە ئاڵای کوردستانیان لە سەر لوتکەی چیای ئاگری داغ و هەموو لوتکەکانی چیاکانی تری دەڤەرەکە هەڵکرد و

شنەبای ئازادی دەیشەکاندنەوە، ماوەی چوار ساڵ سەربەخۆییان ڕاگەیاند و پایتەختەکەشیان گوندی (کورداڤا) ی نزیک چیای ئارارات بوو.. زۆر و زیانێکی زۆریان بە سوپای تورکیا گەیاند.. تورکیا گەورەتری هێزی بو سەرکوتکردنی شۆڕشی ئاگری نارد، کە قورسترین و کوشندەترین چەکیان پێبوو. زیاتر لە پەنجا هەزار سەرباز دەبوون. لە چەند لایەکەوە گەمارۆی ئاگری داغ و ناوچەکەیان دا، فڕۆکە جەنگییەکانی تورکیا بە بۆمبی ژەهراوی ئاگری داغ و گوندەکانیان بەردومان کردن.

کە شۆڕشەکە شکستی هێنا، سوپای تورکیا بە دڕندەترین و قێزەونترین شێوە ڕەفتاریان لەگەڵ خەڵکی کوردی ناوچەکەدا کرد.. بە هەزاران پیاو و ژن و منداڵانی کوردیان کوشت و گوندەکانیان تالان کردن و سوتاندیان، بەشێکی زۆری خەڵکەکەشیان دەربەدەرکردن یا بە زۆرەملێ کۆچیان پێکردن.. کۆمەڵکوژی کوردیان ڕەوا کرد، لە (٢٢٠) گوندی دەڤەرەکەدا زیاتر لە (١٠) هەزار کوردیان شەهید کرد.. (١٥٠٠) منداڵ و ژنی کوریان لە چاڵێکدا بەستنەوە و ئاگریان تێبەردان و سووتاندیانن.
بە سەدانیش ژن و منداڵی کوردیان هەڵدانە ناو ڕووبارەکان و خنکاندنیان.
ئەو ئەشکەوتانەش کە چەندین خێزان لە ترسا خۆیان تیا شاردبوونەوە، دەمەکانیان بە بەرد گرتن و سواقیان دان.. تێکڕا زیاتر لە (١٥٠) هەزار کوردیان لە دەڤەری ئارارات و لە دۆڵی زیلان دا کوشت.
زیاتریش لە ملیۆنێک کوردیان بە زۆرەملێ ڕاگواستنەوە بە ناوچەکانی تورک. تورکێکی زۆریشیان هاوردن بۆ شار و ناوچە کوردستانییەکان بە مەبەستی گۆڕینی دیمۆگرافیای باکووری کوردستان لە بەرژەوەندی نەتەوەی تورک.

لە (١٩/١٢/١٩٧٨) دا، سوپای تورکیای فاشستی، پەلاماری شاری (مرعش) یان لە باکوری کوردستان دا، مەلاکانی تورکەکان ئەو فەتوایەیان دەرکرد:" ئەوەی کوردێکی عەلەوی بکوژێت، وەکو ئەوە وایە کە پەنج جار حەجی کردووبێت" زیاتر لە (٥٠٠) گەنجی کوردیان بە ئەشکەنجەدان و لێدان کوشت.. تەنانەت گەنجێکی کوردیان پارچە پارچە کرد و گۆشتەکەیان کوڵاند.
کۆمەڵێکیش زۆریش لاوی کوردیان خستە نێو چاڵی پڕ لە مادەی (ئەسید) ەوە و ژەهراوی کران و کوشتیانیان.
لە ساڵی (١٩٩١) ەوە، تا ساڵی (١٩٩٤) پۆلیس و میتی حەرمزادەی تورکیا زیاتر لە (٤٥٠٠) کوردیان تیرۆرکردوون.. بەجگە لەوەی بە

هەزاران کوریان بە بوختان و بیانووی هەڵبەستراوی بێ بنەما، خستوونەتە زیندانەوە و پیسترین ئەشکەنجە و ئازار دەدرێن.. هەر لەبەر ئەوەی کورد و تورک نین و خەڵکی ڕەسەن و خاوەنی راستیی ئەو خاکەن.

هەر لە باکووری کوردستان، لە شارۆچکەی (ڕۆبوسکی) یشدا، بە بۆردومانی فڕۆکەی جەنگییەکانی تورکیا (ئێف شانگزە)، بەبێ تاوان (٣٤) کوردیان کوشت، کە منداڵیان لە نێودابوون.. ئەردۆگان لە پاداشتی ئەم تاوانە سوپاسالاری تورکیای خەڵات کرد.

بە پیلانی میتەکانی تورکیا، بە ئاگاداری ئەردۆگان، لە (٩/ ئۆکتۆبەری/٢٠١٣) لە شاری (پاریس) ی پایتەختی فەڕەنسا، سێ ژنە چالاکوان و تێکۆشەر و سیاسەتمەداری کوردی باکووری کوردستانیان تیرۆرکرد، کە ئەمە ناوەکانیان: ساکینە جانسز (سارا)، ڤیدان دۆغان (ڕۆژین)، لەیلا شایلەمەز (روناهی) کە بە شێوازێکی زۆر نامەردانە تیرۆرانیان کردن. ئەم تاوانە یەکێکە لە تاوانە نێودەوڵەتییەکان.. بە داخەوە کە هیچ لێکۆڵینەوەیەکیان لەگەڵ ئەو تیرۆریستە میتانەی تورکیادا نەکرد.. ئەم چاوپۆشین و بێدەنگییە بووە هاندان بە ئەوەی تورکیا، تاوانی زیاتر لە دژی کورد ئەنجام بدات.

دوور نییە و نزیکە، کە هەموومان دەزانین، کە لە داگیرکردنی شاری (عەفرین) لە ڕۆژی (١٨/ ئادار/٢٠١٨) لەگەڵ چەند شارۆچکەیەکی تری ڕۆژئاوای کوردستاندا، بە هەڵکردنی چرای سەوز لە لایەن روسیا و ئەمریکاوە بە تورکیا، سوپای تورکیا و جاشە بەکرێگیراوەکانی ئەم شارانەیان داگیرکرد، نامەردییەکی زۆریان بەرانبەر بە کورد کرد و دەکەن.. تا ئەمڕۆش تالانکردن و کوشتن و بێ سەروشوێنکردنی کورد لە عەفرین لە لایەن تورکیاو جاشەکانییەوە درێژەیان هەیە.

ئاشکراشە کە تورکیا چەکی کیمیاوی و فسفۆری سپیی سووتێنەر و بۆمبی لەرزێنەری وێرانکردنی لە کوشتنی ژنان و منداڵانی بێتاوانی کورد بەکارهێنان لە ڕۆژئاوای کوردستان بەکارهێنا و کۆمەڵکوژی کوردیان کرد و بە هەزاران کوردی لە نیشتمانی باوباپیرانیان بە زۆر دەرکردن.. بە داخەوە کە کۆمەڵگای جیهانی تا ئەمڕۆش لەم تاوانانەی تورکیا بێدەنگن.. بە فەرمی لۆمە و شەرمەزاری تورکیایان نەکردووە.

ئەوەش بە لای خوێنەرانی کوردمانەوە زانراوە. کە سوڵتان (سەلیمی یەکەم) لە شەڕی سەفەوییەکاندا لە ڕۆژی (٢٣/ئەوگوست/١٥١٤) دا بۆ یەکەمین جار لە مێژوودا، لە شەڕی (چاڵدێران) کە دەکەوێتە

ڕۆژهەڵاتی کوردستا، ئەو شەڕەی نێوانیان عوسمانی و سەفەویەکان، بە دابەشکردنی کوردستان لە نێوانیاندا کۆتاییان پێهێنا، ـ بە هەزاران تف و نەفرەتیان لێبێت ـ دوایش سوڵتان سەلیمی خوێنڕێژ، پەلاماری ڕۆژهەڵاتی دا و تا گەیشتە شاری (تەورێز) و گرتی، لەم هێڕشەیدا، زیاتر لە (٤٠) هەزار کەسی بێتاوانی بە دڕندەترین شێوە کوشت، بەشێکی زۆریانی زیندەبەچاڵکردن یا بە ئاگر سووتاندیان، لەو چل هەزارە ژمارەیەکی کوردیشیان تێدابوو. هەر ئەم سوڵتانە خوێنڕێژە لە پێناوی دەسەڵاتی سوڵتانیدا، دوو برای خۆشی کوشت، ناویان (کورکود و ئەحمەد) ە، باوکیان لە رایسپاردبوون، وەکو جێگرەوەی خۆی بە دوای مردنی دەستنیشانی کردبوون.

بەگومان، بە بەڵگەوە، هێڕشەکانی داعشی تیرۆریستی دروستکراوی تورکیا. لەسەر داواکردن و فەرمانی ئەردۆگان و پشتگیری لۆجستی ئەو بوو، کە داعشی تیرۆریست و بێڕەوشت لە ڕۆژی (١٣/ سەپتەمبەری/ ٢٠١٤) دا هێڕشیان کردە سەر شاری کۆبانی قارەمان لە ڕۆژئاوای کوردستان، لەم بارەیەوە، سەرکردەیەکی داعشی بە دیلگیراو بە ناوی (طە عبدالرحیم عبداللە) کە لە شاری (دیر الزور) لە لایەن شەڕڤانانی ڕۆژئاوای کوردستانەوە دەستگیر کرا، دانی پێدا نا و وتی:" ئەمە لەسەر داواکردن و پێداگرتنی ڕەجەب تەیب ئەردۆگان، هەر بە فەرمانی ئەویش هێڕشمان بە سەر کۆبانی کرد و فەرمانەکەیمان جێبەجێ کرد" بەڵام شەڕڤانانی کوردستان، وانەی ئەوتۆیان بە داعش دا کە هەرگیز لە بیریان ناچێتەوە، کردیانیان بە پەندی زەمانە، سەریان پێ شۆڕکردن و بوو بە سەرەتای بەزین و لەژبوونەوەی داعش و لە ناوچوونیان.. لە دوای (١٣٤) ڕۆژی شەڕی دەستەویەخەی قارەمانانە لە (٢٦/ یونایەر/٢٠١٥) دا کۆبانی و هەموو کوردستان ئاهەنگی رزگارکردنی کۆبانیان گێڕا.. ئەمەش خەنجەرێک بوو کە لە دڵی ئەردۆگان درا.

هەر تورکیاش پیلان داڕێژ و نەخشەداڕێژی بە داعش داڕشت و یارمەتی پێویستی دا و لەسەر فەرمانی ئەردۆگان، لە (١٠/ یۆنیۆ/٢٠١٤) دا شاری موسڵیان داگیرکرد. کە لە (٩/ یۆلیۆ/٢٠١٧) بە هاوبەشی پێشمەرگە و سوپای عێراق رزگار کرا. بە داخەوە کە بەرپرسانی کوردمان زۆر نابەڵەدن و هیچ پێشبینییەکیان بە دوای رزگارکردنی موسڵ نەکرد، کەچی حەیدەر عەبادی بەو مەرج رازی بوو، کە پێشمەرگە نابێت بچێتە ناو شاری موسڵەوە ـ کە شارێکی داگیرکراوی کوردستانییە ـ هەر دوای رزگاری موسڵ، بە گەلەکۆمەیی عێراق و ئێران و تورکیا و بە هەڵکردنی چرای سەوز لە لایەن ئەمریکاوە و بە

ناپاکی هەندێ لە بەرپرسە بازرگانە نەوت دز و گازفرۆشەکانی کورد، بە سێ قۆڵی لە ڕۆژی (١٦/ ئوکتۆبەر/٢٠١٧) دا، عێراقی داگیرکەر، کەرکووک وخانەقین و خورماتووو و مەخمور و پردێ یان داگیرکرد.. هەموو ئەم شکستیانە بە نەبوونی سەرکردایەتییەکی دڵسۆزی کورد دەگەڕێنەوە.. هەندەی دەسەڵات پەرست و پارەپەرست و بنەماڵە پەرست و بەرژەوەندی پەرستن، چارەکی ئەوە، بیر لە چارەنووس و لە بەرژەوەندییەکانی گەلەکەمان ناکەنەوە.. ئەی ئیستا بە ناوەرن موزایدە بکەن و بڵێن کەرکووک قودس و دڵی کوردستانە؟؟؟

هێرشی سەر شاری (شەنگال) یش لە باشووری کوردستاندا، لە لایەن داعشەوە، کە لە ڕۆژی (٣/ ئەوگوستی/٢٠١٤) دا داگیریان کرد، هەر لەسەر داوای ئەردۆگان و بە فەرمانی ئەوشبوو.. کە ویستیان بە تەواوی ژینەسایدی برا ئێزیدییەکانمان بکەن.. کە ژمارەیەکی زۆریان کۆمەڵکوژکران و ژمارەیەکی زۆری کچان و ژنەکانیشیان گرتن و بردیانیان، زۆر نامەردانە دەسترێژیان کردە سەریان.. بەشێکی زۆریشیان لە شاری (موسڵ) و لە (ڕەقە) وەکو کویلە و کەنیزە فرۆشتیانن.. بە هاوکاری و بەشداریکردنی هەموو هێزە کوردستانییەکان، لە ڕۆژی (١٣/ئوکتۆبەر/٢٠١٥) دا، شاری شەنگال لە داعش رزگار کرا.. تا ئەمڕۆش چارەنووسی زیاتر لە سێ هەزار کچان و ژنانی ئێزیدی کورد نادیارە.. بە داخەوە کە حکومەتی هەرێمی باشووری کوردستان تا ئەمڕۆش بە جدی و دڵسۆزی و بە کرداری سەراغیان ناکەن و بەیان نەگەڕاون و بە دواداچوونیان بۆ ئەم کەسە نەکردوون.. تا ئەمڕۆش گومانێکی زۆر لەسەر سیناریۆی چۆنییەتی و بە ئاسانی گرتنی شەنگال لە لایەن داعشەوە هەیە، کەمێک نهێنی ئاشکرابوو و ئاشکرانەبوو و دەستی لە پشتەوەیە.. ئەمە دوورو درێژە و پێویستی بە باسێکی ترە.

هەموو ئەو کارە خۆکوژییانە و تەقینەوەی ئەو بۆمب و ئۆتۆمبیلە مینڕێژکراوانەی کە لە شارەکانی کوردستاندا دەقەێنرێنەوە، زۆربەیان لە لایەن میتی تورکیاوە، نەخشەیان بۆ کێشرابوون و پێداویستییەکانیانی جێبەجێکردنیانیان بۆ داعش دابین کردوون.

جا نازانم، (سوڵتان ئەردۆگان) بە چ خەسڵەت و کار و ڕەفتار و ڕەوشتێکی باپیرە عوسمانییەکانییەوە، شانازی دەکات و دەنازێت..؟؟ بە خوێنڕشتن و کوشتن و دزی و تاڵانیکردنیان..؟؟ یا بە کۆمەڵکوژی گەلانی بێتاوان و داگیرکردنی خاکەکانیان..؟؟ یا بە دەسترێژیکردنیان بەسەر کچان و ژنان..؟؟ بەم تاوانە قێزەوەنانەیانەوە شانازی دەکات و دەنازێت..؟؟ یا بە مێژووی ڕەشیان کە سەرتاپا پڕە لە تاوان و بێڕەوشتیان..؟؟ ئەم

تاوانانە و بە هەزاران تاوانی قێزەونی تر کە سوڵتانەکانی عوسمانی و سوپای دڕندەی تورکیا و ئەتاتورکی رەگەزپەرستی گەڵبەگەڵە، تا دەگاتە خودی سوڵتان ئەردۆگانیش، کە بەرانبەر بە گەلانی بەستاوان و ئاشتیخواز ئەنجامیان داون.. بە تایبەتیش بەرانبەر بە گەلی کوردمان، هەموو ئەم تاوانانە پەڕەی شەرمەزارین بە نەوچەوانی تورکیاوە.. کە هەرگیز لیان نابنەوە و ناتوانن بیان شارنەوە.
گەر بە راستی دادپەروەری و ویژدانی جیهانی و مرۆڤایەتی و مافەکانی مرۆڤ و یاسای نێودەوڵەتی هەبوونایە، دەبوایە لە دەمێکەوە، ئەردۆگان وەکو تاوانبارێکی جەنگ بدرایەتە دادگای تاوانە نەتەوەییەکان و دادگایی بکرایە.

تەرانییە رەگەزپەرستەکان، لە ڤایرۆسی کۆرۆنا زۆر پیستر و مەترسیدارترن. ئەوەندەی ئەوان لە گەلانی بەستاوانیان کوشتوون.. بە دە ساڵیش ڤایرۆسی کۆرۆنا ئەو ژمارەیەی لە جیهاندا پێ ناکوژرێت.. بە دەنیاییەوە، دژە کۆرۆنا دەدۆزرێتەوە.. بەڵام زۆر زەحمەتە کە دژە تەرانی رەگەزپەرست و دەمارگیری کوێرانە و رق رەش بدۆزرێتەوە.
(نیلسون ماندێلا) راستی وت، کە دەڵێت:" گەر دەتەوێت تورک بناسیت.. بە یەک رۆژ ببە بە کورد.."

رەزا شوان
نەرویج: (١/ نەورۆز/٢٧٢٠) کوردی… بەرانبەر بە (٢١/ ئادار/٢٠٢٠) زاینی.